

BÁNYÁSZ MELINDA
Társalgó időmúlatás

Az irodalomkedvelők többsége Mikes Kelemen irodalmi munkásságára gondolva elsősorban a *Törökországi leveleket* idézi fel, holott irodalmi tevékenységét Rodostóban kifejtő szerzőnk a felvilágosodást megelőzően a legtöbbet fordító írónk is. 1724-től (a *Levelek* írásával párhuzamosan) többnyire vallásos-moralista munkákat ültetett át magyar nyelvre, de egy világi széppróza, valamint egy világias moralista prózafordítással is gazdagította fordításirodalmunkat. Utóbbiak szintén erkölcsjobbító céllal születtek, amellet, hogy olvasásukkal az idő jól eltöltését is szolgálták: a *Mulatságos napok* a francia XVIII. századelő népszerű írónoje, Madeleine-Angélique Poisson de Gomez *Journées amusantes* (1722–1731) című művének átültetése; *Az idő jól eltöltésének módja mindenféle rendben* pedig Antoine de Courtin *Traité de la paresse, ou l'Art de bien employer le temps, en forme d'entretiens* (1673) című, társalgás kerettörténetébe ágyazott erkölcsnevelő, értekező jellegű munkájának mikesi erővel bíró átdolgozása.

Mikes Kelemen fordításait tartalmazó kéziratai a *Törökországi levelek* 1786-ban Bécsben való felbukkanása után kerültek haza, de csak a XIX. század végére kerültek hazai közgyűjtemény tulajdonába; kiadásukra pedig több esetben is a XX. századig várni kellett.¹ A *Törökországi levelek* első kiadója, Kulcsár István hagyatékát árverésen Farkas Lajos ügyvéd és régiséggyűjtő vásárolta fel, végül 1873. december 10-én kerültek a Nemzeti Múzeum Könyvtárába, ahol Pulszky Ferenc akkori igazgató talált rájuk 1874-ben. A fordítások többnyire vallásos-erkölcsi, értekező vagy elmélkedő jellegű, a didaktikus kegyességi vagy a történeti értekező próza műfajában írott művek magyar nyelvre való átdolgozásai voltak, továbbá fordításnak számít a *Törökországi levelek* szövegébe foglalt angol eredetire visszavezethető francia nyelvű könyv magyarra való átültetése is. A 172. levéltől a 191. levélig terjedő szövegbe ugyanis Mikes Paul Ricaut *The history of the present state of the Ottoman Empire* című művének rövidített francia fordítását foglalta, mely

tulajdonképpen „Ricaud egy másik művének, török történetének (*History of the Turcs*) 1709-i francia fordításában függelékként jelent meg.”² A *Keresztnek királyi útja* című vallásos szépprózai átdolgozás pedig az egyetlen, amely még Mikes életében hazakerült erdélyi rokonaihoz: féltestvéréhez, Huszár (Boér) Józsefhez 1760. március 25-én címzett missziliséből tudjuk, hogy ő maga küldte azt haza: „Egy könyvet is küldök öcsémuramnak, ha lehet; a keresztől beszél. A könyvnek hasznos voltát maga megmondja a bevezető, az én ítéletem szerint méltó, hogy kinyomtassák. Az első auctora spanyol jezsuita volt, azután franciára fordították, a franciából székely nyelvre.”³

A *Mulatságos napok*at 1745-től keletkezte a fordító-szerző, de már korábban fordított részeket belőle, amelyeket belefoglalt képzeletbeli nényének írt levelei szövegébe is: az 53., 85., 96., 99. és 102. számú levelekbe (1724–1734). Ezután hat történetet fordított le a XVIII. század elején rendkívül népszerű francia íróno, Madame de Gomez (1684–1770) terjedelmes keretes novellafüzéréből. A *Törökországi leveleken* kívül Mikesnek ez az a műve, amely még a XIX. században napvilágot látott és a szélesebb olvasóközönséghez is eljuthatott Abafi Lajos kiadásában 1879-ben. Madame de Gomez *Journées amusantes*-jét angolra, németre, spanyolra, és az első hat nap történetét olaszra is lefordították – Eliza Haywood: *La belle assemblée* (1724-től összesen nyolc kiadásban), *Angenehme und lehrreiche Erzählungen in vernünftigen Tagen* (1761), Baltasar Driguet: *Jornados Divertidas, Políticas sentencias y hechos memorables* (1792–1797) és Gaspar Zavala y Zamora: *Dias alegres* (1792–1798), Pietro Chiari: *Li Giorni di Divertimento* (1777).⁴ Mikes Kelemen fordítása az angol után, úgy tűnik, a legkorábbi átültetés (1745), mely azonban sajnos nem juthatott el magyar kortársaihoz.

Az idő jól eltöltésének módja kéziratainak sorsa megegyezik a *Mulatságos napok*éval, azzal a sajnálatos különbséggel, hogy ennek kiadására csak a XX. században került sor. Az eredeti szöveg szerzője, Antoine de Courtin (1622–1685) életművét „főleg az udvari ember életvitelével, a főrangúak, nemesek kulturált időtöltésével kapcsolatos írásművek”⁵ teszik ki.

E két világi tartalmú, de didaktikus céllal írt Mikes-fordítás érdekesen egészíti ki egymást: a *Mulatságos*

1 A fordítás-kéziratok történetéről részletesen lásd: HOPP Lajos (s.a.r.): *Mikes Kelemen Összes művei* I–VI., Akadémiai Kiadó, Bp., 1966–1988, valamint uő: *A fordító Mikes Kelemen*, Universitas Könyvkiadó, Bp., 2002.

2 HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen*, i. m., 386.

3 *Mikes Kelemen művei, Misszilis levelek*, <http://mek.oszk.hu/06100/06150/html/mikeskem0010002.html>

4 D. L. KIRKPATRICK (ed.): *Reference Guide to English Literature*, St. James Press Chicago and London 1991, 704–705, valamint Séverine GENIEYS-KIRK: *Eliza Haywood's translation and dialogic reading of Madeleine-Angélique de Gomez's Journées amusantes*, in: Gillian E. DOW (ed.): *Translators, interpreters, mediators: women writers 1700-1900*, Oxford: Peter Lang, European Connections/25. 2007, 37.

5 HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen*, i. m., 136.

napokban formailag a boccacciói keretes novellafüzért emeli át a magyar irodalomba, mellőzve a *Journées amusantes* keretének tudós-eruditív társalkodásainak leírását, amit részben *Az idő jól eltöltésének módjában* pótol, ahol tudatosan lazítja az eredeti társalgó-értekező formát, a társalgás könnyed-tréfás hangulatának mikesi szépírói erővel való megjelenítésével. Utóbbi is keretes történet: itt a keret azonban nem történet-, hanem hat napig tartó társalgásláncot fog közre.

„Ebben a könyvben sok szép jó erkölcsűeket és nemesi indulatúakat látsz, (...) és az olyanokat kövessed. Ellenben pedig sokaknak rossz hajlandóságok szegyenekre és veszedelmekre fordult, és ezeket kerüljed.”⁶

Ha a francia heroikus regényben a szerelem és harcok hőseiről olvashattak a korabeli olvasók, a *Journées amusantes* lapjain a könyvek, a tudás, az olvasás és írás, sőt versszerzés, a jó modor s az egymással szembeni makulátlan tisztelet hőseiről olvashattak. Természetesen megmaradtak ezek a szereplők a tiszta szerelem és a hű barátság tökéletes képviselőinek is. A pásztorregények eszményi világából és a francia heroikus regény erkölcsi kódrendszeréből építkezve ugyanis az itt elmesélt egyes történeteket leszámítva hősi harcok színterétől távol, a francia irodalmi szalonok précieux világát idézve négy főrangú hölgy (Uranie, Felicie, Florinde, Camille) és két főrenden lévő férfi (Thelamon és Orphane) Uranie vidéki birtokán tudós társalgással, napi két óra tervből vett olvasással (Uranie könyvtárban), sétálással, valamint kalandos-szerelmes példázatos történetek mesélésével, (saját) versek, levelek felolvasásával mulatják az időt, így adva példát a korabeli olvasónak az időnek egyszerre hasznos és kellemes eltöltésére. A nemes társaság ugyanakkor más szereplőkkel, barátok látogatásával, vendégek érkezésével bővül, akik újabb történetekkel, legtöbbször a saját életük egy-egy fontos epizódjának vagy múltjuk elmesélésével szórakoztatják a társaságot. A Rodostóban szüntelenül otthonára gondoló fordító a kerettörténet színhelyét a Szamos mentére helyezi át, Honoria vidéki birtokára, ahol három jegyespár (Hilária–Julius, Constantia–Octavius, Victoria–Valerius) az időt játszadozással és történetek mesélésével tölti az egyik résztvevő, Hilária édesanyja, Honoria felügyelete alatt a lakodalmukat megelőző héten. „A *Mulatságos napok* az első jelentkezése annak a hazai (vagy tágabb közép-kelet-európai) fordítói gyakorlatnak, mely az eredeti epikus műnek nemcsak a nyelvét, hanem a szereplőit, helyszínét,

cselekményét is »megmagyarosítja.«⁷ Mikes mellőzi ugyan a francia eredeti keretszereplőinek bölcselkedő-okoskodó társalgását, melyekben a hölgyek is nagy műveltségről tesznek tanúságot, ezt azonban saját ötlettel pótolja – tudjuk meg Hopp Lajostól. A mű elején a három lányt külön jellemzi, s e leírásból sejthetjük, hogy francia társaikkal ők is versenyre kelhetnek: Hilária „jó erkölcs, okossága, sokakat felyül halad. Az ő kegyes és értelmes beszédit mindenek csudálják oly ifjú leányba, de az víg és tréfás természetiért minden kisasszonyok szeretik és mindenek tisztelik.”⁸ Constantia „minden magavisele, természete, jó erkölcs szeretetre méltó volt. Keveset beszélt, de okosan, és minden szavára igen vigyázott.”⁹ Victoria „szépsége, szép termete és jó erkölcs minden szívet meggyőzött, és rabsága alá vetette.”¹⁰ Mátkáikat elegendőnek tartja Mikes csak együttesen jellemezni: „Ezek mind olyan nagy főrenden lévő ifjú urak valának, akik mind az iskolájokat elvégezvén, mind más tudományokban részesek lévén, alkalmatosak valának az ország szolgálatjára. Ezekben mind a jó erkölcs, mind az okosság bővölködött.”¹¹ Mikes eredeti invenciója szerint Hilária ötlete lesz, hogy aki a játékban veszít (pontosan nem derül ki, milyen játékban), az egy szép és tanulságos történet elmondásával válthatja ki a zálogot. Így lesz ürügy a keret az egzotikus-kalandos, a szerelem és hűség hőseit felvonultató, de gyarlóságokra is rámutató, tanulságos történetek fűzéséhez, melyeket csakúgy, mint a *Dekameron*ban, nem követ a szövegekről kialakult beszélgetés vagy ezekből kiinduló társalgás, leszámítva egy-egy rövid szóváltást mindkét műben. Hilária ugyanis mint „törvénycsináló” a „jó és hasznos dolgokról” való beszélgetést is kijelöli a napi programban a társaság számára, de ezekbe a beszélgetésekbe nem nyerünk bepillantást.¹² Ilyen szempontból a *Journées amusantes* inkább a *Heptameron* mintáját követi, melyben beszélgetés keretében reflektálnak a szereplők a történetekre. Bár nem húzható éles határ e formák közé, mindegyik változat különböző elemeket vesz át az előzményekből, s bevonható a hasonlításba más reneszánsz novellafüzér is: így Agnolo Firenzuola befejezetlen *Szerelmi beszélgetések* című műve (1548), valamint Jaques Yver *Le printemps d'Yver* (1572) című munkája, melyekre Hopp Lajos hívja fel a figyelmet, mások pedig Madame de Murat *Voyage de Campagne*-ára (1699), valamint a *Heptameronra*. A *Journées amusantes* és az általunk

6 Mikes Kelemen: *Mulatságos napok* (a szöveget gondozta és az utószót írta HOPP Lajos), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. 5.

7 HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen*, i. m., 184.

8 Mikes Kelemen: *Mulatságos napok*, i. m., 7–8.

9 Uo., 8.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo., 13.

közvetlenül ismert *La belle assemblée* angol változata azonban jóval túlnövi a *Heptameron*-féle keretet is: a keretszereplőknek mindennapjait a maguk változásaival kísérjük végig: közben megházasodnak, megismerjük a hozzájuk ellátogató barátaik életét, levelet váltanak, vendégségbe mennek. Mindezt pedig sok hosszú és változatos, elegáns modorú beszélgetés aprózza fel, valamint a felolvasott vagy elmesélt történetek, levelek, versek, dalok szakítják meg. Az eredeti változat keretszereplői ugyanis a francia irodalmi szalonok *précieuse* mintájára születtek: itt a nők is tehetséges versírók, s a férfakkal azonos szinten veszik ki részüket a beszélgetésekből, nagy műveltségről, olvasottságról, kifogástalan beszédkészségről és tökéletes erkölcsökről tesznek tanúságot, állandó témaként a *précieuse*-ök által propagált tiszta és ideális szerelmet magasztalva saját és az általuk elmesélt történetek példáin keresztül. A Mikes-fordítás esetében a szerelem témája az elmesélt-felolvasott történetekben uralkodik: *Az Eleonora De Valesco históriája, A Rakima históriája, A ponthiői fejedelemasszonynak históriája, A Dona Elvir de Zuaré históriája, Az angliai királynak, Etelrednek históriája, A Cleodon históriája*. A kerettörténet szövege csak néma utalásokban fejezi ki a szereplők egymás iránt érzett érzelmeit, a szerelem köztük (az amúgy is nagyon rövid keretszövegekben) nem nyilvános beszélgetéstéma, a mikesi változatban csak villanásnyira enged a rövid keretszöveg belelátni a párok boldog-szerelmes állapotába: szempillantásokban, egy-egy mosolyban nyilvánul meg csupán a szerelmes társalkodás. Hilária például: „Azt pedig senki se kívánja tőlem, hogy én most hosszú históriát mondjak el, ha csak nem olvasom, mivel én most csak arról gondolkodom, amit látok – tekintvén fél szemmel Juliusra, aki is ezen örömmel elmosolyodék.”¹³ Míg az eredetiben a legtöbb történet ugyanarra a sémára húzott variáns – a szerelmesek megismerik és megszeretik vagy már gyermekkoruk óta szeretik egymást, egybekelésük előtt azonban szerelmüket és hűségüket próbára teszi a sors, végül pedig, az akadályok elhárulásával egybekelhetnek –, Mikes Kelemen változásában irodalmi érzékkel figyelt a változatosságra: a hat történet közül, melyet fordításra kiszemelt, csak kettő épül szorososan erre a vázra, a többi bonyolultabb és ettől eltérő: Rakima szerelme már a történet elején teljesül, a gondok ezután következnek, a ponthiői fejedelemasszony históriájában egy házaspár szomorú

kalandjait olvashatjuk, Etelred története az állhatatlan férfiakra hoz példát, Cleodon históriája pedig a testvéri és fiúi szeretetről elsősorban.

„...megláthatják ezekből, mint kell az időt megkímélni, és hogy micsoda jó erkölccsel kell az embereknek gyermekségektől fogvást ellene állani a restségnek úgy, hogy egész életekben nem fognak időt találni a hanyélsre.”¹⁴

Az idő jól eltöltésének módja ugyancsak hat elmesélt napja az irodalmi szalonok egyik jellegzetes időtöltésével, társalgással telik a *précieuse*-ök kedvelt társalgási helyszínén, a női lakosztálybeli, Mikes által csak vázlatosan ábrázolt *ruelle*-ben, szintén hat főúri renden lévő személy társaságában. Mikes szépírói érzékkel dolgozza át az eredeti modorosabb értekező stílusát: „a személyesebb jellegű előadásszöveg, a beleélés lehetősége a társalgó személyek szerepébe élenkséget visz (...). Az értekező stílust kötetlenebb tónusú elbeszélő prózává oldja.”¹⁵ A beszélgetés itt a restség romboló hatásáról és legyőzésének lehetőségéről, tehát az idő jól eltöltésének módjáról folyik Dénes páter irányításával (az eredetiben l'Abbé Theotée). A konkrét cél pedig: jó útra téríteni a ház úrnőjét, a délig ágyban lustálkodó Diánnát (az eredetiben Madame de Philargie), az Angyélikánek (Angélique) udvarló léha Télámont (Zeroandre), valamint a kártyaszenvedély rabját, Mariánnát (Mme Nientilde). Angyélika az egyetlen a páter mellett, aki a társaságból kiemelkedik, s még a páter dicséretét is kivívja: „...leckét adhatna nekünk arról, amiről beszélgetünk”.¹⁶ A humor fő forrását Télámonnal való civódásai alkotják: Angyélika kíméletlen-tréfásan kárhoztatja nemcsak Télámont, de a dologtalan, kényes dámákat is. Például: „A mi asszonyaink (...) Mikor lefektetjük őket, mintha eltemetnők, úgy tetszik, mintha se karjok, se lábok nem volna, nem is egyszersmind, hanem darabonként kell lefektetni őket, mikor egy lábokot jól elhelyeztettük, a másikat is oda kell tenni, ha a bal kezek jó helyt vannak, a jobb kezekről is kell gondolkodni...”¹⁷

Sok olyan témát érintenek e beszélgetések, amelyeket a *Journées amusantes* időmúlatói is szenvedélyesen vitatnak, lévén, hogy ezek a kor erkölcsnevelő irodalmában visszatérő motívumok: a tanulás, az olvasás, a könyvek haszna, a nevelés, a pihenés módjai. Az olvasásról például a páternek ez a véleménye: „hogya azért olvas valaki, hogy a hanyélsést elkerülje, vagy hogy abban töltse el azt az időt, mely más egyéb

13 Uo., 57.

14 Mikes Kelemen: *Az idő jól eltöltésének módja, Előjáró beszéd*, (a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta HOPP Lajos), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 39–40.

15 Uo., 31.

16 Uo., 106.

17 Uo., 99–100

foglatosságától marad (...) olyankor az igen dicséretes.”¹⁸ A „haszontalan históriákat” írókat ellenben vétkes idővesztőknek nyilvánítja a páter. Természetesen sem egyik, sem másik átdolgozásban nem merül ki a fentebb soroltakban az érintett témák változatossága. A *Journées amusantes* társaságának tagjai a történelem, politika, irodalom különböző területeit érintik beszél-

getéseik során, az emberi érzelmekről, tulajdonságokról, gyarlóságokról, a jó és rossz házasságról, a szerelemről hosszan csevegnek, s vannak történetek, melyeket azért mesélnek el, hogy állításaik igazságát azzal alátámasszák, vagy egy kérdésre jó választ adjanak, mint ahogyan legtöbbször emlékezetből idézik fel ugyanilyen céllal a történelem nagyjainak példáit, költők, írók és filozófusok tetteit, szavait. Az idő jól eltöltésének módjában is sor kerül a munka és a rend fontosságának kérdéseire, az egész napjukat udvarlásban töltők, a hírnévért „firkálók” szokásaira, a pénzről, a jó gazd-

asszonyról, a takarékoságról és fősvénységről, a természetes szépségről, az álomról és alvásról, annak egészségre gyakorolt hatásáról alkotott véleményekre, amelyek tárgyalásában többnyire a páter remekel-oktat, s a talpraesett Angyélika jeleskedik jó példákkal, okos gondolatokkal, míg a többiek többnyire kérdéseikkel irányítják a beszélgetés menetét. Az eredeti változat forráshivatkozásait, idézeteit azonban Mikes sokszor elhagyja – tudjuk meg szintén Hopp Lajostól –, a tudós módszerességet a szépírói stílus kedvéért mellőzi.

Itt is, mint a *Mulatságos napokban*, jellemző a keretszövegek rövidsége: csak éppen kis pihenők szerepét

töltik be társalgás és társalgás között a „valaki az ajtón zörgetvén, Diánna mondá Angyélikának, hogy nézné meg kicsoda. Angyélika azonnal visszatérel, és mondá, hogy a vacsorának ideje volna. Diánna megmarasztván Máriánát, együtt vacsorálának”¹⁹-szerű rövid vagy ennél rövidebb közbevetések. (A *Mulatságos napok* rövid keretszövegei is helyt adnak a humor érvényesülésének:

ennek forrása itt Hilária kicsattanó jókedve.)

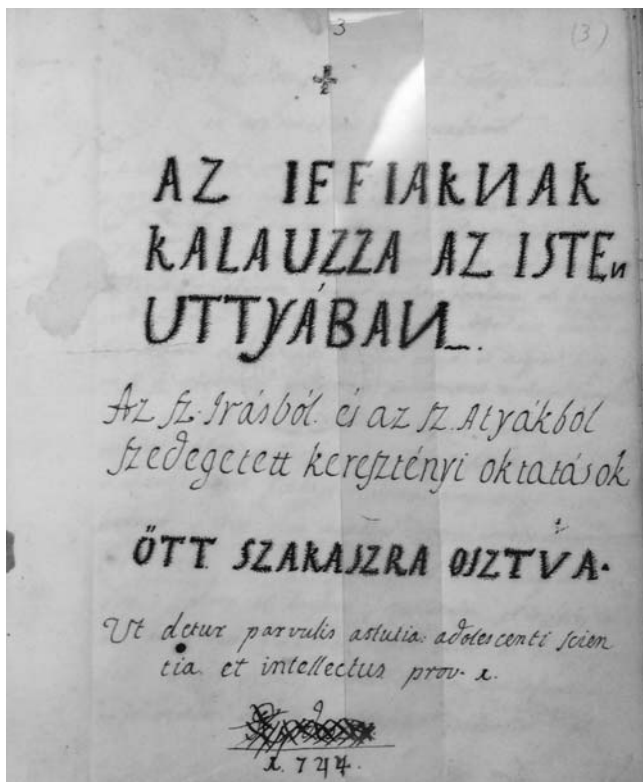
A páter fáradozásai célt érnek: e beszélgetésekre „Isten áldását adá, és a feljebb említett személyeket a restségből kivevé a páter Diénes intési által.”²⁰ Mikes eredeti ötlete szerint pedig Diánna „a szeretetre méltó Angyélikát Télámonnak adá, akik keresztényi házasságban éltenek együtt.”²¹

*

„Én azt nem vizsgálom, hogy jó-é, nem jó-é a házasságok, elég a, hogy az időt eltöltöm nálok; ők lássák a többbit. Az asszony elegendő szép, igen szép természetű, iffiú és a mulat-

ságot szereti. Nekünk ilyen kell az unadalmas Rodostóra”²² – írja Mikes nénékájának 41. levelében Eszterházy úr házasságáról.

Ilyen vágy szülte e két könyv fordítását is. Időmulató édes multság szerelmes szívek egymásra találását átél- ni, messzi földeken járni, még ha csak az olvasott és írott betű segítségével is, intő-okos társalgásnak résztvevője lenni, még ha csak a penna és papíros találkozásában is. Ezúttal azonban kizárólag az *utilitas* komolykodó zabolája alatt, hogy mindaz, amit leír „...mind az elmének multságára és hasznára, mind a szívnek megjobbítására ...” legyen.²³

Az iffiaknak kalauzza (szerzői kézirat, Egyetemi Könyvtár)

18 Uo., 91–92.

19 Uo., 95.

20 Uo., 227.

21 Uo.

22 Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*, (a bevezetőt és a jegyzeteket írta SZIGETI József), Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963, 95.

23 Mikes Kelemen: *Mulatságos napok*, i. m., 5.